

Γλωσσική ένδεια και λεξιπενία

Αν ζητήσει κάποιος από τους νέους (και από ένα μεγάλο ποσοστό ανθρώπων άλλων ηλικιών) να διατυπώσουν τις απόψεις τους για κάποιο ζήτημα, θα διαπιστώσει ότι η γλωσσική τους κατάρτιση δεν τους επιτρέπει να εκφράσουν με σαφήνεια και ακρίβεια τις γνώμες, τις κρίσεις ή τις θέσεις τους. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι πρόκειται για μια έμφυτη αδυναμία και πως δεν υπάρχουν εμφανή αίτια που οδηγούν σ' αυτή και κατά συνέπεια περιθώρια και δυνατότητες βελτίωσης της αρνητικής αυτής εικόνας.

Όμως ένας τέτοιος συλλογισμός σήμερα φαντάζει πολύ απλοϊκός και καταρρίπτεται μόνο εκ του γεγονότος ότι όλες σχεδόν οι χώρες δίνουν περίοπτη θέση στο μάθημα της γλωσσικής διδασκαλίας μέσα στο εκπαιδευτικό τους σύστημα και αυτό, γιατί πιστεύουν ότι η "γλώσσα" μπορεί να διδαχτεί και να γίνει κτήμα ύστερα από επίπονη μελέτη και εξάσκηση και γιατί είναι γενικά παραδεκτό ότι η ευχερής χρήση του λόγου είναι πρωταρχικής σημασίας εφόδιο για κοινωνική ένταξη. Πρέπει να τονιστεί πως δεν μιλάμε για τις ακραίες μορφές ρητορικής δεινότητας και ευφράδειας που ούτως ή άλλως χαρακτηρίζει λίγους και προικισμένους από τη φύση ανθρώπους, αλλά για κείνη την κατάσταση μεσότητας που επιτρέπει στους ανθρώπους να κατανοούν επακριβώς τα γλωσσικά μηνύματα και να διατυπώνουν ικανοποιητικά προφορικά και γραπτά τα δικά τους μηνύματα. Επομένως λοιπόν, εφόσον δεν πρόκειται για έμφυτη αδυναμία, μπορεί να εγκύψει κανείς στρ πρόβλημα και ενδοσκοπώντας να ιχνηλατήσει τα αίτια αυτής της δυσάρεστης πραγματικά κατάστασης.

Η οικογένεια πρώτα-πρώτα, το κύτταρο της κοινωνικής ζωής, παίζει σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του γλωσσικού κώδικα του παιδιού, αφού αυτή καθορίζει και τα πρώτα ακουστικά του ερεθίσματα και αποτελεί τον μοναδικό, μέχρι κάποια ηλικία, τροφοδότη λέξεων και μηνυμάτων για το παιδί που "εξ απαλών ονύχων" αγωνίζεται με μια εκπληκτική εφεσιμάθεια να καλύψει όσο γίνεται περισσότερους αποθηκευτικούς χώρους γνωσιολογικού υλικού. Σ' αυτή τη ζήτηση του παιδιού δεν ανταποκρίνονται όλες οι οικογένειες κατά τον ίδιο τρόπο· γι' αυτό και παρατηρείται μια μεγάλη διαφορά στον τρόπο έκφρασης των παιδιών της προσχολικής ηλικίας. Συνήθως τα παιδιά, παρά τις προσπάθειες των γονέων, μαθαίνουν και χρησιμοποιούν τη γλώσσα που μιλούν οι γονείς τους. Αν οι γονείς ενδιαφέρονται διακαώς για την αγωγή του παιδιού και οι ίδιοι είναι καλοί χειριστές του λόγου, κατά κανόνα μεταβιβάζουν αυτήν την ιδιότητα και στα παιδιά τους. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τους ανθρώπους της αντίθετης κατηγορίας· μεταβιβάζουν ως επί το πλείστον τις εγγενείς εκφραστικές τους αδυναμίες στα παιδιά τους και εναποθέτουν τις ελπίδες τους για εξομάλυνση και βελτίωση της κατάστασης αυτής στο σχολείο. Αν λάβει κανείς υπόψη του το γεγονός ότι το παιδί, όταν έρχεται στο σχολείο, έχει ήδη διαμορφώσει ένα ευρύτατο γλωσσικό corpus, μπορεί με βεβαιότητα να συμπεράνει ότι το οικογενειακό περιβάλλον συμβάλλει αποφασιστικά στην ορθή εκμάθηση εκ μέρους των παιδιών της γλώσσας και αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα στη δημιουργία του προβλήματος.

Ένας άλλος παράγοντας, συναφής με την οικογένεια, που συμβάλλει καταλυτικά στη δημιουργία ή στην αποτροπή του προβλήματος εντοπίζεται στο χώρο των καταβολών του νέου. Έχει δηλ. σχέση με την ταξική προέλευση, την κοινωνική θέση, την οικονομική κατάσταση και τον τόπο διαμονής της οικογένειας.

Έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά των αστών και των ανώτερων κοινωνικά τάξεων υφίστανται ιδιαίτερη πίεση για μόρφωση, ώστε να διαφυλαχθεί και το κύρος και η προβολή της οικογένειας. Αντίθετα οι γόνιοι των εργατών, γεωργών και των κατώτερων γενικά τάξεων καταβάλλουν τεράστια προσπάθεια, κάτω από περιορισμένες δυνατότατες και αντίξοες συνθήκες, προκειμένου να αντιπάρελθουν τις δυσκολίες και να καταρτιστούν γλωσσικά και γνωσιολογικά.

Αν οι γονείς χαίρουν κοινωνικής αναγνώρισης, είναι βέβαιο ότι θα προσπαθήσουν να συγκροτήσουν άρτια γλωσσικά τα παιδιά τους. Επίσης η οικονομική κατάσταση της οικογένειας διαδραματίζει τον σημαντικότερο ίσως ρόλο· όπου υπάρχει οικονομική ευμάρεια, τα μέσα και οι δυνατότητες εκμάθησης της γλώσσας (και γλωσσών) παρουσιάζουν μια εναλλακτικότητα και μια αξιοπρόσεκτη ποικιλομορφία. Αντίθετα, όπου βασιλεύουν οι "ισχνές αγελάδες", το πρόβλημα της επιβίωσης επισκιάζει όλα τα άλλα, συμπεριλαμβανομένης και της μόρφωσης των παιδιών, τα οποία κατ' ανάγκη θεωρούνται ελάχιστος σημασίας.

Σημαντικό επίσης μερίδιο στη δημιουργία του προβλήματος διεκδικεί και ο τόπος διαμονής, ανάλογα με τις επικοινωνιακές δυνατότητες που προσφέρει και ανάλογα με το πόσο κοντινό ή πόσο μακρινό από την κοινή νεοελληνική είναι το ιδίωμα που μιλιέται. Είναι γενικά παραδεκτό ότι οι κάτοικοι των απομακρυσμένων από τα αστικά κέντρα περιοχών αλλά και της επαρχίας γενικότερα έχουν λιγότερες δυνατότητες ψυχαγωγίας, μόρφωσης και επιμόρφωσης. Τα ενδιαφέροντα τους είναι περιορισμένα στα πλαίσια της αγροτικής κυρίως οικονομικής ζωής, και κατά συνέπεια το λεξιλόγιο που τους χρειάζεται είναι περιορισμένο, αφού τα υψηλά διανοήματα και οι σύνθετες έννοιες είναι γι' αυτούς κάτι το ξένο. Μερικές μάλιστα φορές είναι και αλλοιωμένο λόγω της αποκοπής από τα κέντρα, που εκτός των άλλων καθορίζουν και τις γλωσσικές εξελίξεις φροντίζοντας -επιμελώς!- για την καθαρότητα της γλώσσας. Οι νέοι αυτών των περιοχών, όταν έρχονται στο σχολείο, αντιμετωπίζουν μεγάλο πρόβλημα προσαρμογής του λεξιλογίου και του τρόπου "εκφράζεσθαι" γενικότερα στο τυπικό της νεοελληνικής και γι' αυτόν κυρίως το λόγο - στην περίπτωση που το σχολείο αδυνατεί να επιλύσει αυτό το πρόβλημα- η λεξιπενία και η γλωσσική ένδεια επιλοχωρεί στις νεολαίες των επαρχιών, και όχι μόνο.

Πέρα λοιπόν απ' τη φροντίδα της οικογένειας μπορεί απροσημάτιστα να λεχθεί πως ταξικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί, αλλά και γεωγραφικοί παράγοντες, διέπουν και επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη γλωσσική κατάρτιση των νέων.

Τις αρνητικές επιπτώσεις των προηγούμενων παραγόντων καλείται να καλύψει ο χώρος της εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων. Μια πρόχειρη ματιά στα αναλυτικά προγράμματα είναι πολύ κατατοπιστική. Δυο ώρες διατίθενται την εβδομάδα για το μάθημα της γλωσσικής διδασκαλίας, ενώ για άλλα μαθήματα διατίθενται δυσανάλογα περισσότερες. Και αν λάβει κανείς υπόψη και τον αριθμό των εκθέσεων που γράφονται κατά τη διάρκεια του σχολικού

έτους, μόνο αλγεινές εντυπώσεις μπορεί να αποκομίσει γι' αυτή την ... απλοχεριά του χρόνου εκ μέρους εκείνων που καθορίζουν τα ωρολόγια προγράμματα. Στα ασφυκτικά χρονικά πλαίσια διδασκαλίας του μαθήματος έρχονται να προστεθούν και οι γενικότερες κατευθύνσεις του εκπαιδευτικού μας συστήματος που όντας δέσμιο των Πανελλήνιων εξετάσεων δεν προάγει την κριτική σκέψη και δεν οξύνει τις διάνοιες καθώς λειτουργεί με βάση τον μονόλογο, αλλά αντίθετα παράγει και ενθαρρύνει την απομνημόνευση και τον ψιττακισμό(=παπαγαλία) και αναπαράγει παπαγάλους. Αν κάποιος προσθέσει και τις διδακτικές αδυναμίες πολλών εκπαιδευτικών, λόγω της έλλειψης επιμορφωτικών προγραμμάτων και την κατά κανόνα ραθυμία και αδιαφορία των μαθητών που επιδιώκουν με την καταβολή, όσο γίνεται μικρότερης προσπάθειας, να εξέλθουν αλώζητοι βαθμολογικά και να κριθούν προακτέοι, αφού κάθε προσπάθεια δημιουργίας και συμμετοχής συνθλίβεται στα δεσμά του εκπαιδευτικού μας συστήματος, θα ολοκληρωθεί η θλιβερή εικόνα και θα αποτυπωθεί ανάγλυφα η ζοφερή κατάσταση του εκπαιδευτικού μας χώρου. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί πως η διγλωσσία καθαρεύουσα-δημοτική συνέβαλε αποφασιστικά στην όξυνση του προβλήματος, καθώς ακόμα

και σήμερα επικρατεί σύγχυση η οποία εκφράζεται με τις συχνές αλλαγές των βιβλίων (σχολικών) και το διαρκές αίτημα ανεπάρκειας και ακαταλληλότητας των σχολικών εγχειριδίων που φαίνονται να είναι αναποτελεσματικά. Η δεύτερη λοιπόν κοινωνία, μετά την οικογένεια, του νέου αντί να επιλύσει ή έστω να μετριάσει το πρόβλημα, προσθέτει το δικό της λιθαράκι στη διόγκωση του.

Το πρόβλημα όμως δεν σταματά εδώ. Η φύση και ο χαρακτήρας των νέων και οι δομές της σύγχρονης κοινωνίας το μεγεθύνουν ακόμα περισσότερο. Οι νέοι της εφηβείας κυρίως διακατέχονται από ένα σύνδρομο έντονης αμφισβήτησης των πάντων, αρνούνται την τυποποίηση της συμπεριφοράς και της έκφρασης και αντιδρούν στις προτροπές των μεγάλων, προσπαθώντας να ξεσκεπάσουν το υποκριτικό προσωπείο της κοινωνίας μας που θέλει να καυχιέται για την ισότητα, τις ίσες ευκαιρίες, την ισοπολιτεία, την αξιοκρατία της και άλλα παρόμοια με ηχηρές, πομπώδεις και βαρύγδουπες εκφράσεις· της κοινωνίας που πρόδωσε την παιδική αθωότητα τους, που τραυμάτισε καίρια τα αγνά αισθήματα τους και ποδοπάτησε εν κατακλείδι τα ιδανικά και τα οράματα τους. Αυτή η αντίδραση ενάντια στην κατεστημένη τάξη πραγμάτων τις πιο πολλές φορές είναι υπερβολική και στο θέμα της γλώσσας εκφράζεται με την διαμόρφωση ιδιαίτερου γλωσσικού κώδικα (αργκό) που στηρίζεται κυρίως σε στρεβλή, παραμορφωμένη και αναιτιολόγητα μεταφορική χρήση της γλώσσας που αλλοιώνεται και επαπειλείται με αποκοπή από τις ρίζες της και τελικό αφανισμό, αφού γλώσσα που χάνει την καθαρότητα της και αποκόπτεται από την παράδοση, είναι καταδικασμένη. Θέλγονται λοιπόν οι νέοι να διαφοροποιούνται από τους άλλους, ικανοποιούνται όταν δεν κατανοούν τα λεγόμενα τους οι μεγαλύτεροι με την πεποίθηση ότι καταδικάζοντας τον τρόπο που μιλούν οι μεγάλοι καταδικάζουν την κοινωνία των μεγάλων. Αυτή όμως η συνεχής διαφοροποίηση τους αποκόβει τελικά από την ίδια τη γλώσσα η οποία και τους εκδικείται, όταν μετά τον συμβιβασμό και την αποδοχή της κοινωνίας από μέρους τους, καθώς υποκύπτουν στις ανάγκες μιας σκληρής πραγματικότητας και καλούνται να συμμετάσχουν στην παραγωγική διαδικασία και στην ενεργή πολιτική ζωή. Τότε διαπιστώνουν ότι στερούνται ένα από τα πιο βασικά εφόδια στη ζωή τους. Είναι έτοιμοι να αποδώσουν σε όλους τους άλλους την ευθύνη, κατηγορώντας την κοινωνία, την παιδεία, την πολιτεία και ποτέ τους ίδιους τους εαυτούς των. Η ολοκλήρωση της κοινωνικοποίησης του νέου (των περισσότερων νέων) λοιπόν με την αλλοίωση και στρέβλωση της γλώσσας δίνει μια διαφορετική διάσταση στο πρόβλημα της αδυναμίας επικοινωνίας και εξωτερίκευσης των σκέψεων και των συναισθημάτων με το λόγο, καθώς τείνει να προσλάβει το χαρακτήρα τραγωδίας, αφού δεν διαγράφονται ευοίωνες προοπτικές για την επίλυση του.

Μια επίλυση που δεν θα έρθει αν δεν συνειδητοποιηθεί το μέγεθος του προβλήματος σε συνδυασμό με μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται απ' την έλλειψη διαλόγου με την καλλιέργεια του ατομικισμού και της εσωστρέφειας. Όταν ένα πρόβλημα κατανοηθεί στις διαστάσεις του, σχεδόν έχει διαγραφεί και η δυνατότητα πρόωξης της επίλυσης του. Προτάσεις για την βελτίωση μπορούν να γίνουν πολλές. Θα παρατεθούν όμως επιγραμματικά οι πιο ρεαλιστικές σε συνδυασμό με τη σπουδαιότητα τους.

–Άμεση και σε βάθος διαφώτιση της κοινής γνώμης με τη βοήθεια των μέσων ενημέρωσης πάνω στο πρόβλημα, με παράλληλη ενεργοποίηση όλων των φορέων κοινωνικοποίησης των νέων.

–Να καταβληθεί προσπάθεια εκ μέρους της πολιτείας για την ευαισθητοποίηση εκείνων των οικογενειών που δεν δίνουν την δέουσα προσοχή και σοβαρότητα στο θέμα της γλωσσικής κατάρτισης των παιδιών τους με παράλληλη επισήμανση του προβλήματος που θα αντιμετωπίσουν τα παιδιά τους αργότερα.

–Αύξηση των ωρών διδασκαλίας των γλωσσικών μαθημάτων με αναδιάρθρωση των αναλυτικών προγραμμάτων σε

μια κατεύθυνση ενίσχυσης του διαλόγου και της κριτικής σκέψης. Να ανατίθεται συχνά σε μαθητές η οργάνωση συζητήσεων στρογγυλής τραπέζης με θέματα καθορισμένα ή της επιλογής τους. Να θεσπιστεί ακόμη και έπαθλο ηθικό αλλά και υλικό για τους μαθητές που διακρίνονται στην ευχερή χρήση του λόγου, την άρτια εκφραστικά παρουσία και την απόλυτη τεκμηρίωση απόψεων. Η πολιτεία να ενισχύσει οικονομικά και με οπτικοακουστικά μέσα διδασκαλίας τα σχολεία και να μην αρκείται σε ευχολόγια.

– Η κοινωνία να προσπαθήσει να πλησιάσει τους νέους, να αφουγκραστεί τον παλμό και τις ανησυχίες τους και να τους πείσει τελικά για την μεγάλη αξία που έχει το αγαθό της σαφούς και καθαρής χωρίς κενά μετάδοσης των μηνυμάτων για ενίσχυση της επικοινωνίας. Πώς θα επικοινωνήσουν μ' ένα συγγραφέα ή μ' έναν καλλιτέχνη; Πώς θα παρακολουθήσουν τα μηνύματα του τύπου; Πώς θα συνθέσουν υψηλά διανοήματα, αν είναι καταδικασμένοι στην ευκολία και στην απλότητα;

– Η πολιτεία να δημιουργήσει ιδιαίτερα στην επαρχία εστίες προβληματισμού και πολιτισμού, ώστε να διευρυνθούν τα ενδιαφέροντα και κατ' επέκταση και το λεξιλογικό υλικό των κατοίκων. Η αύξηση των βιβλιοθηκών δεν κρίνεται σκόπιμη, αφού οι νέοι δεν πλησιάζουν καν τις ήδη υπάρχουσες. Είναι όμως δυνατόν να αποδώσει έστω και ισχνά μια προσπάθεια που στόχο θα έχει να φέρει κοντά στο βιβλίο τους νέους.

– Οι ίδιοι οι νέοι να εγκαταλείψουν τον εφησυχασμό και τη μακαριότητα, να απεμπλακούν από το σύνδρομο του ευδαιμονισμού και της αμφισβήτησης -αντίδρασης και να φροντίζουν και ατομικά και συλλογικά για την άρτια γλωσσική τους κατάρτιση, αν θέλουν να έχουν τη δυνατότητα της πειθούς, της προάσπισης των δικαιωμάτων και την επίτευξη κάποιων στόχων εν γένει. Με τη βούληση και την υπευθυνότητα να αντισταθμίσουν τα τρωτά ενός συστήματος. Να συνειδητοποιήσουν ότι είναι φορείς της ανανέωσης και του εκσυγχρονισμού και ότι αποτελούν το μέλλον και την ελπίδα αυτού του τόπου. Να συνειδητοποιήσουν ότι φέρουν το βάρος μιας ιδιαίτερης πολιτιστικής και γλωσσικής κληρονομιάς, ότι είναι απόγονοι εκείνων που καλλιέργησαν πρώτοι όλα τα είδη του λόγου, που στοχάστηκαν και ύψωσαν τη διανόηση και το πνεύμα σε σφαίρες ζηλευτές με τη δύναμη του λόγου. Η μορφή των απαντήσεων «ναι, όχι, ίσως, να πούμε, δικέ μου τί ψάχνεις» είναι ανεπίτρεπτη. Δεν προδίδει "μαγκιά" ή προβληματισμένα και καλλιτεργημένα άτομα· προδίδει μια θλιβερή αθλιότητα για την οποία υπεύθυνοι είμαστε όλοι μας.

Η ανάληψη της ευθύνης χρειάζεται γενναιότητα και ειλικρίνεια. Η σύγχρονη κοινωνία με την τεχνολογική της εξέλιξη μας κατέστησε λιγότερο ενεργητικούς, μας αποξένωσε και μας καλλιέργησε τον ευδαιμονισμό και την αυτοματοποίηση. Αρνούμαστε να καταβάλλουμε μόχθο, δεν έχουμε καιρό για την καλλιέργεια την εσωτερική, δεν έχουμε ανάγκη τα εσωτερικά και τα ατομικά μας εφόδια για καταξίωση και αναγνώριση· ούτως ή άλλως καταξιωνόμαστε με το φανταχτερό ντύσιμο, τα απαστράπτοντα αυτοκίνητα, τις πολυτελείς επαύλεις και κατοικίες. Επειδή όμως, συνήθως, πίσω απ' όλα αυτά υπάρχει ένας κούφιος εσωτερικός κόσμος και μια άλλη πραγματικότητα που ανατρέπει την εξωτερική και την απογυμνώνει, είναι πλέον καιρός να αντισταθούμε· να διαμορφώσουμε νέα κριτήρια καταξίωσης και να θεωρούμε άξιο και ικανό εκείνον που μπορεί έμπρακτα να αποδείξει-και με την γλωσσική του κατάρτιση-τις ικανότητες, την εσωτερική ομορφιά και την ηθική του ακεραιότητα ..

Στάθη Παπακωνσταντίνου Μάρτιος 1990